

Повечето от паметниците на разглежданото досега течение в нашата средновековна живопис са известни отдавна, а малкото новоразкрити фрагменти могат да бъдат свързани с тях и нашите учени, следвайки Грабар, ги бяха обединили под името „Търновска живописна школа“. Именно затова ще спрем нашето внимание на едно друго стенописно ателие, чиито паметници са разкрити неотдавна и което свидетелства за наличието на втора, различна стилова тенденция, наченки на която набелязваме в Мелник и Господев дол.

Доразчистването на т. нар. „Затрупана църква“ в Ивановската долина западно от „Голямата църква“ в местността Писмата и разкриването на медальони със светителски изображения от първия живописен слой в търновската църква „Св. апостоли Петър и Павел“, съпоставени с данни от съвременната им житийна литература, помогнаха да се очертае наличието на второ художествено ателие в столицата Търново⁶⁶ и близо до нея, чиито продукция има характерни черти, твърде различни от изброените досега стенописни паметници, като се свързва единствено със споменатата нова тенденция.

От житието на първия търновски патриарх Йоаким (1235–1237?) научихме, че в началото на своето царуване, т. е. скоро след 1218 г., цар Иван Асен II посетил Йоаким, тогава монах отшелник „над Красен... до Дунава“, т. е. в скалите по река Русенски Лом, и му дал „много злато“, с което монахът наел работници, изсякъл пещера и създал голям манастир, посветен на архангел Михаил⁶⁷. Като съпоставихме това сведение със стенописите в „Затрупаната църква“, където като ктитор е изобразен цар „на всички българи“, поднасящ църквата на архангел Михаил, установихме, че именно „Затрупаната църква“ е създадената от Йоаким с дарението на цар Иван Асен II църква „Архангел Михаил“ от едноименния голям манастир⁶⁸, който според нас е обхващал цялата плодородна долина, заобиколена от осеяни с килии скали.

Че църквата (всичко също параклис) е посветена на архангел Михаил⁶⁹, свидетелства не само ктиторската композиция, но и „Съборът на архангелите“ върху северната стена, непосредствено пред олтарната преграда, както и „Чудесата на архангел Михаил“, които са покривали целия таван на наоса, и други сцени с неговото участие: „Старозаветната Троица“ („Гостоприемство Аврамово“), „Сънят на Яков“, „Историята на Исус Навин“, „Възнесението“, „Ковчегът на Завета, носен към Ерихон“, „Магарето на Валаам“ и др., както и „Изцеляването на парализика при Витезда“ и „Явяването на Христос на мироносиците“ в западната част на храма.

В стилово отношение стенописите показват интереса на зографа към чисто живописните проблеми: намаляване ролята на линията, успокояване на движения, гънки и драперии, преливна, мека моделировка, особено на плътта, спокойни закръглени овали на лицата, пухкави сочни устни и топъл звучен колорит.

От Евтимиевото „Похвално слово за св. Йоан Поливотски“ научаваме, че търновската църква „Св. апостоли Петър и Павел“ заедно с целия околел манастир е изградена по поръка на съпругата на цар Иван Асен II, царица Ана-Мария (1221–1237)⁷⁰, която е наредила да пренесат в нея мощите на св. Йоан Поливотски. Медальони с образи на мъчениците Гурий, Самон и Авив, близки по изпълнение с тези от параклиса „Архангел Михаил“, са разкрити през седемдесетте години на нашия век в западните подкуполни арки на църквата „Св. апостоли Петър и Павел“⁷¹. Те несъмнено принадлежат към второто стилово направление в живописата на XIII в. Потърсим ли паралели на стенописите в тази църква и в параклиса „Архангел Михаил“ извън границите на страната ни, картината става още по-интересна. Най-близки по стил, особено с образите в тази търновска църква, се оказват стенописите на църквата „Възнесение Христово“ в Милешево (Сърбия), които споменахме като представител на същата тенденция в балканското изкуство⁷². Приликата е толкова голяма, че беше зададен въпросът, дали не се отнася за същия майстор. Църквата в Милешево е изградена и изписана със средствата на сръбския крал Стефан Владислав (1234–1243). Теодосий⁷³, биографът на неговия чичо, св. Сава Сръбски, твърди, че Владислав е започнал издигането на храма след 1234 г., т. е. след като заема сръбския престол и се оженва за дъщерята на цар Иван Асен II. Според биографа именно архиепископ Сава е довел на Владислав дъщерята на българския владетел от Търново. Приликата между стенописите на църквата „Св. апостоли Петър и Павел“ и Милешево, както и правописът на най-старите надписи към милешевските стенописи⁷⁴ ни дават основание да предположим, че българският владетел е препоръчал на сръбския архиерей зографи-те, изписали поне две църкви по негова и на жена му поръка. Втора възможност за подобен обмен е налице след 1236 г., когато самият крал Владислав посещава Търново, за да прибере тленните останки на своя чичо Сава.